

L 9
219

Atsevišķs novilkums no
žurn. „Daugava“ № 3

Prof. Roberts Vippers

Eiropas kultūrvēsturiskie laikmeti

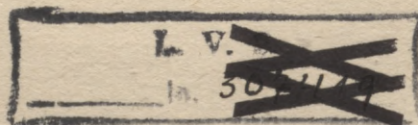
(Priekšlasījums Vēstures biedrībā 1936. g. 4. janv.)

Rīgā, 1936

Valtera un Rapas akc. sab. apgāds

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0308043063

VALTERA un RAPAS
akciju sabiedrības spiestuve
Rīgā, Brīvības ielā 129/133

Prof. Roberts Vipers

EIROPAS KULTŪRVĒSTURISKIE LAIKMETI

Vai būtu jārunā par to, ko nozīmē kultūras vēstures iedalījums laikmetos vēsturniekam, vienai, vai tas būtu vēstures pētnieks, vai arī skolotājs? Es domāju, visi būs vienis prātis, ka tāds iedalījums norāda pētniekam viņa darba virzienu, bet skolotājam sniedz plašu zīmējumu jeb plānu, kuŗa robežās viņš var racionāli novietot faktu materiālu un tādā kārtā veicināt šo faktu noskaidrošanu. Pilnīgi saprotams, cik ļoti noderīgs šāds plāns jeb schēma kā speciālistu zinātniskam darbam, tā arī vēstures attīstības procesa izpratnei plašās aprindās. Bet nav arī jāaizmirst, ka lieli vēsturiski iedalījumi un tiem īpatnēja terminoloģija it sevišķi ietekmē kā pašu vēsturnieku, tā arī viņa skolnieku, lasītāju un klausītāju domās un iztēli. Jo ar terminiem, ar laikmetu apzīmējumiem cieši saistās noteikti priekšmeti. Vārdam „Vidus laiki“ izglīto cilvēku lielākā daļa mēdz pievienot epitētu „drūmie“, „barbariskie“ laiki. Dzirdot minam „Atdzimšanas laikmeta“ vārdu, daudziem rodas domas par atmodu no smaga sapņa, par dzīves prieka pilnas noskaņas iestāšanos pēc daudziem nomāktības gadsimtiem.

Tagad iedomājieties, ka parastajā iedalījumā atklājas nepilnības, parādās kļūdas un nepareizības. Iedomājieties, ka termini, kas apzīmē lielus laikmetus, vairs neatbilst zinātnes jaunajiem secinājumiem. Kam tādā gadījumā noder no agrākā zinātnes stāvokļa mantotais iedalījums laikmetos? Tas vairs nepalīdz nedz pētīt, nedz izskaidrot vēsturi, otrādi, tas tikai kavē un kā senatnes drupas aizpilda vietu, kur vajadzētu pacelties jaunai ēkai. Saprotams, ka mums jācenšas visiem spēkiem izlīdzināt veco iedalījumu un atvietot tradicionālo schēmu ar jaunu plānu, kas vairāk atbilst mūsu zinātnes sasniegumiem.

Mums tagad jāuzskata kā novecojums tradicionālais Eiropas kultūras vēstures iedalījums Vidus laikos un Jaunajos laikos, tādi termini kā Feodālisma laikmets vai Atdzimšanas laikmets. Lai noskaidrotu, kādēļ un cik lielā mērā šie apzīmējumi nepilnīgi un kļūdaini, es īsumā iepazīstināšu jūs ar attiecīgo vārdu un jēdzienu likteni. Jūs redzēsīt, uz kāda pamata celta šī teorētiski konstrukcija; jūs paši varēsīt spriest, vai mums vēl būtu noderīgi šīs konstrukcijas ierosinātāju apsvērumi un motīvi.

Termins „Vidus laiki“ (medium aevum, media aetas) cēlies 17. gadsimtenī humānisma skolas filologu vidū. Šī izteiciena nozīme bija tā, ka starp Senatni, īsto klasicisma laikmetu, un Jauna-

jiem laikiem, kad atdzima klasiskās valodas, pastāvēja sabrukuma, barbarisma un kultūras pagrimuma periods, kas izpaudās it sevišķi valodas sabojāšanās un vulgārizācijā. Tādā kārtā „Vidus laikmets” jeb „Vidus laiki” (moyen âge, Mittelalter, middle ages) uzreiz ieguva neizdevīgu, nosodošu spriedumu, it kā nelabu atzīmi.

Kristaps Kellers jeb Cellarijs, kas izgudroja Eiropas vēstures iedalījumu Senajos, Vidus un Jaunajos laikos, bija viens no pēdējiem humānistiem. Šai laikā neoklasicisms jau tuvojās beigām; savā slavenajā grāmatā *Parallèle des anciens et des modernes*, kas iznāca 1692. gadā, abats Perō (abbé Perrault) konstatēja tā nāvi; kopš 17. gadsimtena beigām latīņu valoda nav vairs zinātnes mācības valoda. Likās, ka terminu „Vidus laiki”, kas bija nozīmīgs tikai filologiem, nākamās paaudzēs drīkstētu pilnīgi aizmirst. Bet tieši tā nosodišanas nokrāsa, ko piešķīra termina izgudrotāji, palīdzēja tam uzglabāties vēl nākamajā 18. gadsimtenī, apgaismo-tāju gadsimtenī, kuŗa pārstāvji atrada jaunus pamatus, lai uzbruktu savu senču barbarismam un nezinībai. Franču apgaismo-tāji attiecināja uz Vidus laikiem divas iestādījumu un jēdzienu grupas, ar kuŗām viņi paši nikni cīnījās: tas ir pirmkārt k a t o l i c i s m s, ko viņi uzskatīja par aizspriedumu un mānticību savienojumu un par tirāniskas autoritātes kundzību pār cilvēku prātu un sirdsapziņu, un otrkārt f e o d ā l i s m s, ar kuŗu viņi apzīmēja valstiska principa nespēku, politisku un sociālu anarhiju, militārās aristokratijas patvaļu, darba šķiras verdzisku pakārtošanu ba-gātnieku un bezdarbju šķirai.

Tā saprata Vidus laikus 19. gadsimtena liberālā skola, kas turpināja lielās 1789. gada revolūcijas tradīcijas. Tiesa, romantiskais virziens literātūrā 19. gadsimtena pirmajā pusē mazliet izpušķoja Vidus laikus. Viena romantiķu daļa ideālizēja pā-vesta varu, mūku kārtu, bruņniecību, kvēlojošās ticības un pašiz-liedzīgās drošsirdības varoņdarbus, otra cildināja pilsētu komūnu brīvības tieksmes un republikānisko neatkarību. Tomēr Vidus laiki uzglabāja atpakaļpalikušās, nepilnīgi attīstītās kultūras repu-tāciju. Turklāt vēsturniekus vēl aizvien ietekmēja termins, kas apzīmēja pagrimumu, garīgās kustības sastingumu, viņi negribēja atzīt, ka desmit gadsimtenu ilgajā laikmetā, no ķeizara Teodosija līdz Kristāpam Kolumbam, notikusi evolūcija, ka visās dzīves un pasaules uzskata nozarēs sasniegts liels progress. Lielākā daļa vēl aizvien sprieda par Vidus laikiem kā par sastinguma laikmetu, pētīja Vidus laiku robežās tikai statiku, bet ne dinamiku. Šādu Vi-dus laiku izpratni ļoti labi raksturo Eikena (Eicken) darbs, kas iz-nāca 1889. gadā ar virsrakstu *Geschichte und System der mittel-alterlichen Weltanschauung*. — Pretēji Vidus laikiem Jaunos laikus iedomājās kā prāta atmodas laikmetu, kā racionālu principu attī-

stību valsts un sabiedrības dzīvē, kā humānisma un taisnības attīstību morālē.

Eiropas vēstures iedalījumu Vidus laikos un Jaunos laikos piesavinājās arī 19. gadsimteņa oikonomisti. Šajos rāmjos viņi ielika jaunas pazīmes un ar to atkal paildzināja 17. gadsimteņa filologu izgudrotās terminoloģijas mūžu. Oikonomistu acīs Viduslaiki bija laikmets, kad kareivīgās dēkas kavēja Eiropas sapratīgu oikonomisko attīstību, laikmets, kad valdija natūrālā saimniecība, kūtra un neuzņēmīga. Turpretī Jaunos laikus viņi raksturoja kā oikonomiskās enerģijas atmodas periodu, šai atmodai izpaužoties kapitālisma, naudas un kredīta saimniecības attīstībā, Eiropas paplašināšanās, Eiropas rūpniecības un tirdzniecības uzplaukumā. — Sociālisti pieņēma liberālo oikonomistu shēmu bez ierunām. Viņi piemēroja tai savu šķiru cīņas teoriju, pie kam uz Viduslaikiem attiecināja feodālās militārās aristokratijas kundzību, bet Jaunos laikus attēloja kā rūpnieciskās buržuāzijas uzvaras laikmetu.

Ar Eiropas vēstures iedalījumu „inertajos“ Vidus laikos un „trauksmainajos“ Jaunos laikos cieši saistīta Atdzīmšanas laikmeta koncepcija, kas uztver šo laikmetu kā pāreju no tumsības gaismā, kā jaunas cilvēces ausmu, kā prāta un sirdsapziņas atsvašināšanos no tiranniskas autoritātes kundzības (šādu Atdzīmšanas laikmeta uztveri visvairāk veicināja divi spīdoši vēsturnieki-mākslinieki — Mišlē un Burkhardts (Michelet, Burckhardt).

Tāda ir Eiropas vēstures shēma, kas nostiprinājās zinātnē priekš 250 gadiem; pie tās vēl līdz šim stingri pieturas universitātes kursi, rokas grāmatas, vispasaules apskati un mācības grāmatas. Bet atsevišķi pētījumi sociālās, oikonomiskās un kultūras vēstures laukā ir jau sadragājuši pa daļām ēku, ko sāka celt 17. gadsimteņa zinātnieki, bet vēlāk paplašināja ar piebūvēm un uzbūvēm viņu pēcnieki 18. un 19. gadsimtenī. Es norādišu uz dažām svarīgām nesakarībām, kas liedz mums pieņemt šo shēmu tagadējā laikā.

Vispirms pakavēšos pie termina un jēdziena — f e o d ā l i s m s, kā to lietāja līdz šim laikam. Vārds f é o d a l i t é dzimis pirmsrevolūcijas laikmeta publicistikā. Ar šo izkārtņi, kam netrūka irōniskas nokrāsas, aizsedza visu, kas uztrauca toreiz vēl jauno liberālismu: muižnieku privilēģijas, provinces ieražu un pārvaldes savrupību un dažādību, dzimtbūšanas atliekas, klausību uzvelšanu lauku iedzīvotājiem, rūpniecības attīstības brīvības ierobežošanu ar amatu noteikumiem. „Feodālisma atcelšana“ — lūk, liberālās polemikas skaļā sauka; iestājoties revolūcijai, to pieņem kā praktisku formulu Satversmes sapulces likumdevēji savā darbā. Atgādināšu, ka slavenās 1789. gada 4. augusta nakts sēdes dalībniekus iedvesmoja ideja par „feodālisma iznīcināšanu“. Bet tas, kas ļoti node-

rēja acumirkļa politikai, no zinātnes viedokļa kā vēsturisks vispārīgums bija tikai kļūdu un pārpratumu savirknējums.

Vispirms visnopietnākā kļūda bija tā, ka identificēja muižniecību un feodālo aristokratiju. Muižniecība ir Jauno laiku parādība, un viņai nav neka kopēja ar feodālismu. Istā un prēcizā nozīmē feodālisms ir Rietumeiropas valsts iekārta 12. un 13. gadsimtenī: tā ir vasalu jeb militāro un civilo ierēdņu atalgošanas sistēma, piešķirot viņiem lēņus — t. i. nosacītu valdījumu uz zināmu laiku, sistēma, kas savam laikam nebija nemaz tik peļama, un kas saņiedza vajadzīgos rezultātus, ja vasalus disciplinā saturēja tādi enerģiski valdnieki, kā Viļums Iekarotājs, Indriķis Otrais Plantagenets vai Luijs Devītais Svētais. Vasalu pienākumus pildīja bruņniecība, kustīga kārta, kas nenodarbojās ar saimniecību. 14. gadsimtenī šī iekārta pagrimst. — Bet muižnieku kārta sāk tikko izvirzīties 15. gadsimtenī; tās uzplaukums un kundzība attiecināma nevis uz Vidus laikiem, bet uz Jaunajiem laikiem. (Atzīmēšu, ka Sakšu spogulis, ieražu tiesību krājums, kas sacerēts 13. gadsimtena pirmajā pusē, nepazīst nedz vārda Adel nedz attiecīga jēdziena). Muižnieki tikai fiziski bija bruņniecības turpinājums, bet arī tad, ja neņem vērā daudzos jaunieceltos; oikonomiskā un juridiskā ziņā viņi pavisam kaut kas cits: viņi izvairās no obligātoriska kara dienesta; viņi nav zemes lietātāji uz zināmu laiku, par kādiem uzskatāmi bruņinieki, bet īsti zemes īpašnieki. Mums ir pamats dēvēt muižniekus par lauksaimniecības uzņēmējiem, *agrārā kapītāla īpašniekiem*.

Gluži maldīgi saistīt ar feodālismu *dzimtbūšanu*, ja ar *dzimtbūšanu* mēs apzīmēsim lauku iekārtu, kas uzglabājās līdz 19. gadsimtena atbrīvošanas reformām. Šī iekārta nav nemaz veca un nemaz neiziet no agrajiem Vidus laikiem. Zemnieku stāvoklis Vidus laikos ļoti atšķīrās no zemnieku stāvokļa Jaunajos laikos un turklāt vēl pozitīvā virzienā. Vidus laikos feodālo senjoru un bruņnieku labā strādāja pa daļai brīvi, pa daļai pusbrīvi zemnieki un vergi, bet kā vieni, tā otri saimnieciskā ziņā bija neatkarīgi no kungiem. Feodālā laikmeta beigās, 13. gadsimtenī verdzība izzuda. Baznīca pasludināja verdzību par cilvēka dabai pretīgu iestādījumu; ar tādu pašu cilvēka tiesību deklarāciju franču ķēniņi ķērās pie servu atbrīvošanas savās domēnēs. Bet pirmā atsvabināšanas reforma, kas 13. un 14. gadsimtenī norisinājās augstākas kultūras zemēs, Anglijā, Francijā, Itālijā, rietumu un dienvidu Vācijā, nebija skaļš valsts notikums, bet gan atsevišķu senjoru privāti, savrupi vienpersoniski akti. To nav atzīmējuši laikmeta chronisti un vēsturnieki; tādēļ vēlāk to aizmirsā. Bet šīs reformas faktiskā nozīme ļoti svarīga: no tā laika Rietumeiropas zemnieku lielāka daļa ieguva brīvību.

Bet par zemnieku dzimtatkarību šī vārda īstajā nozīmē jāsaaka, ka tā ir jauna parādība Eiropas kultūrā, kas nodibinājusies un attīstījusies 15. un 16. gadsimtenī, pēc pirmās atbrīvošanas reformas. Šī otrreizējā verdzība, kas nav saistīta ar seno verdzību un neturpina to, attīstījās citās Eiropas zemēs, ne tur, kur pastāvēja senā verdzība, saimnieciskā un kultūras ziņā mazāk attīstītās zemēs — Austrumvācijā, dienvidu un austrumu Baltijā, Čechijā, Ungārijā, Polijā, beidzot Lietuvā un Maskavas valstī. Dzimtbūšana cieši saistās ar muižniecības attīstību; zemnieku kļaušas izveidojas par darba sistēmu muižnieku muižās. Zemnieku piesaistīšanu zemei, pareizāki kungu muižām, var uzskatīt par muižniecības izgudrojumu. Dzimtbūšana uzplaukst 16. un 17. gadsimtenī; muižniecība cenšas nodrošināt šo savu kundzības formu par zemi un ļaudīm divējādi: vai nu izdodot saeimās un landtāgos likumus, vai arī ar privilēģijām, ar monarcha žēlastības aktiem, īstenībā piespiežot monarchiju piekāpties. — Bez zemnieka dzimtatkarības, bez viņu neatalgota darba nav iedomājama muižnieku-zemes īpašnieku eksistence: šis absolūti nenodarbinātās kārtas dzīvi var dēvēt par parazitisku eksistenci.

Tādā kārtā dzimtbūšana ir Jauno laiku verdzība. Ja mēs salīdzināsim to ar verdzību agrajos Vidus laikos, no 8. līdz 11. gadsimtenim, tad mēs pārliecināsimies, ka dzimtbūšana ir daudz smagāka zemnieku apspiešanas forma, ka tas ir dzīves veids, kas daudz vairāk pazemo un izposta lauku iedzīvotājus. Tā ir tikumiska regresa parādība Eiropā, kas atrodas apbrīnojamā pretunā ar gara kultūras sasniegumiem, jo dzimtbūšana laika ziņā sakrīt ar humānismu, reformāciju, racionālistu filosofiju, ar lielajiem atklājumiem astronomijas, fizikas un bioloģijas laukā, ar parlamentārās daiļrunības attīstību.

Viens no nepatīkamākiem pārpratumiem, kas saistās ar Eiropas kultūras vēstures iedalījumu Vidus laikos un Jaunajos laikos, pastāv uzskatā, it kā Jaunie laiki iesāktos ar buržuāzijas uzvaru pār muižniecību. Kļūda meklējama divējādos nepareizos savienojumos. Pirmkārt nedrīkst identificēt muižniecību ar bruņniecību; otrkārt nedrīkst saistīt kopā divas gluži dažādas buržuāzijas: seno, kas sastādīja pilsētu komūnas, 12. un 13. gadsimtena pilsētas-burgas un otru, jauno buržuāziju, kas izauga reizē ar Eiropas paplašināšanos, ar industriālo apvērsumu, mašīnu tehniku, kas izveidojās 17. un 18. gadsimtenī un ieguva varu 19. gadsimtenī. Jaunā buržuāzija tikpat maz līdzinājas vecajai, kā muižniecība — bruņniecībai. Abām buržuāzijām kopējs ir tikai viņu nosaukums līdzīgi tam, kā vecā pilsēta-apcietinātā pils, kas atgādina mazu noslēgtu republiku, saucas tādā pašā vārdā, kā mūsdienu pilsēta-milzenis ar mašīnu rūpniecību, ar vispasaules sakariem un satiksmi, ar pilsētā

koncentrēto plašo birokratiju, kas pārvalda visu zemi. Vecā buržuāzija panīka, zaudēja savu kultūrālo un politisko iespaidu taisni jauno laiku sākumā, 16. gadsimtena pirmajā pusē. Kā visspilgtāki buržuāzijas katastrofas piemēri jāmin spāņu komūnu sakaušana 1521. gada sacelšanās laikā un divas revolūcijas 1533./4. gadā lielajās vācu pilsētās, Minsterē un Lībekā.

Un ne tikai nav nekādas buržuāzijas uzvaras pār muižniecību šai laikā, bet gluži otrādi — muižniecība ņem virsroku pār pilsētas šķirām. Visur, kur ir parlaments, štāti, vai saeimas, muižnieki panāk pilsētu pārstāvniecības samazināšanu un vispār nobida trešo kārtu pēdējā vietā. Kā noteikts muižniecības pārsvars pār buržuāziju jāmin muižnieku atbrīvošana no tiešiem nodokļiem. Muižniecība norobežojas no pārējās sabiedrības ar privilēģijām galmā, militārā un pārvaldes dienestā, un tai pašā laikā viņa cenšas nobīdīt pilsoņus pakārtoto iedzīvotāju masā, kas maksā nodevas, vienkāršu ļaužu pulkā, kam jāstrādā sabiedrības zieda, dižciltīgo labā; buržuāzijas apzīmēšanai parādās sevišķa nicināma palama „roture“, mēzplisonība.

Beidzot jāaizrādā, cik nepamatots jēdziens par Atdzimšanu, ko uzskatīja par pārejas laikmetu no „drūmajiem“ Viduslaikiem uz „brīvu un gaišu tieksmju pārpilnajiem“ Jaunajiem laikiem, par atmodas laikmetu cilvēka personībai, ko līdz tam turēja savās važās despotiskā autoritāte un aizspriedumi. Liberālā vēsturnieku skola noteica Renesanses laikmetam šādas chronoloģiskas robežas: no 14. gadsimtena vidus līdz 16. gadsimtena vidum. Tagad mums grūti samierināties ar šādu kultūras raksturojumu vispirms jau tādēļ, ka sociālā ziņā uz šo laiku attiecināmi divi jauni iestādījumi, kurus nekādā ziņā nevar uzskatīt par progresīviem: izveidojas privilēģētā muižniecība un nodibinās dzimtbūšana, kas pārvērš zemniekus vergos. Šai ziņā Eiropas sabiedrība ne tikai nebija spērusi nevienu soli par labu personības atbrīvošanai, bet otrādi, tā bija izstrādājusi jaunas despotisma un verdzības formas.

Bet ja mēs piegriezīsimies garīgās attīstības procesam, tad ieraudzīsim diezgan raibu ainu, un katrā ziņā tā maz saskanēs ar jūsmīgām slavas dziesmām, ko dzied par godu Renesansei tādi entūziasti kā Mišlē un Burkhards. No vienas puses mēs sastopamies ar milzīgiem panākumiem ģeografijā un astronomijā (atgādināšu tikai Regiomontanu un Koperniku!); no otras — nevar aizvērt acis uz tādām tā pašā laika parādībām kā okultisma, kabalistikas, astroloģijas un alķīmijas attīstību, bet it sevišķi uz daimonijas nostiprināšanos 15. gadsimtenī. Ticība velnam, kas mīt visur, izveidojas par daimonisku, tumšu zinātnes sistēmu; kā tāda tā veicina raganu procesu attīstību; sākot ar 15. gadsimteni tie plosās visā Eiropā. Šai Jauno laiku maģijai tuvu rada ir reliģiskā

ienaida un neiecietības vilnis, kas paceļas 15. gadsim-
teņa beigās. Kā viens no spilgtākiem reliģiskās reakcijas simpto-
miem jāmin lielā inkvizīcija, kas iztiesāja sirdsapziņas un iekšējās
pārlicības lietas. Zīmīgi, ka inkvizīcija parādās un uzplaukst Spā-
nijā, zemē, kas Vidus laikos atšķīrās no pārējās Eiropas ar iecietību
ticības lietās un domāšanas brīvību. Reliģiskās neiecietības pie-
augšana ātri pāriet uz citām Eiropas zemēm: šaurs dogmatisms,
naids pret cilticībniekiem ir īpašības, kas piemīt Luteram, Kalvinam
un citiem 16. gadsimteņa pirmās puses reformātoriem.

Tādi ir fakti, kas liecina par Eiropas sabiedrības barbarizā-
ciju, par kultūras apziņas aptumšošanos, un kas iekrīt taisni laik-
metā, kurš ievada Jaunos laikus. Ja mēs ņemsim vērā šos faktus,
tad mēs nekādā ziņā nevarēsim pievienoties domām, kādas izteica
liberālās skolas vēsturnieki, raksturojot garīgo dzīvi. Mēs nedrīk-
stam līdz ar viņiem aizrauties ar tādām skaistām metaforām un pa-
rallēlēm kā „antikās“ kultūras atdzīvināšana (Wiederbelebung des
klassischen Altertums)“ un „personības atmoda“, mums nevajaga
arī maldināt sevi ar pievilcīgi skanošiem vārdiem — „humānisms,
humānisti“. Humāniora — šo zinātnieku nodarbošanās priekš-
mets — īstenībā nozīmē vienkārši „laicīgās, pilsoniskās zināšanas“
pretstatā divīna — „dievišķīgām, baznīcas zināšanām“. Humānistu
vidū nebija daudz brīvdomātāju. Īsts racionālisms, skepticisms
attiecībā uz dogmatiem, tolerance, zinātnisks pasaules uzskats pa-
rādās vēlāk, 17. gadsimtenī.

Ar šīm piezīmēm es nobeidzu pirmo daļu, Eiropas vēstures tra-
dicionālās periodizācijas kritisku iztirzājumu. Man liekas, ka
esmu paguvis pierādīt, ka šis no 18. un 19. gadsimteņa mantotais
iedalījums laikmetos mūs nevar vairs apmierināt, jo fakti vairs ne-
atbilst veciem periodu nosaukumiem. Tā tad vēlams jauns iedalī-
jums laikmetos un jauni laikmetu apzīmējumi, kas vairāk atbilstu
mūsu jēdzieniem par Eiropas kultūrālo un sociālo evolūciju.

Es gribētu ieteikt jums jaunu iedalījumu, ko es pamatoju uz
šādiem apsvērumiem jeb principiem. Var novērot, ka zināmu
laika sprīdī, 3—4 gadsimteņus, dominē zināma ideju sistēma, zi-
nāms pasaules uzskats, kam atbilst noteikta sabiedrības uzbūve;
tad notiek pārmaiņa, parādās cits pasaules uzskats, cita sabiedriska
iekārta. Pašlaik es neskāršu jautājumu, vai idejas ietekmē sociālās
iekārtas izveidošanos, vai arī idejas tikai atspoguļo sociālo tieša-
mību. Šai gadījumā es apmierinos ar to, ka zināms ideju komplekss
laika ziņā sakrīt ar zināmu sociālo iekārtu. Kā izskaidrojams sa-
kars starp vienu un otru, to lai izšķir katrs saskaņā ar savu pasau-
les uzskatu, kas var būt ideālistisks vai materialistisks vai arī agno-
sticisks. Jau iepriekš paziņoju, ka savā iedalījumā es gribētu iz-
vairīties no katra dogmatisma, teorētiska asuma. Pēc manas pār-

liecības laikmeti nav krasi atdalāmi viens no otra. Katra laikmeta nosaukums apzīmē tikai dominējošo spēku, dominējošo ideju kopumu. Vienam vai otram posmam raksturīgākie virzieni saistās savā starpā, viens laikmets iespiežas otrā: vecais vēl nav izbeidzies, kad jau tanī dzimst un veidojas jaunais.

Mans iedalījums šāds. Es iesāku Eiropas tautu vēsturi ar antikās pasaules beigām, un par tādām es uzskatu nevis 5. gadsimteni, kad iet bojā Rietumromas ķeizariste līdz ar mazo smieklīgo Romulu Augustulu, bet 6. gadsimteni, kad mirst pēdējais lielais Romas ķeizars Justiniāns, kas atstāja mums mantojumā savu grandiozo darbu — Corpus Juris, romiešu tiesības, antikās kultūras juridisko bībeli. 14 gadsimtepus no Justiniāna līdz mūsu dienām es iedalu 5 posmos. Pirmais aptver laiku no 6. līdz 10. gadsimtenim, no ģermāņu valšķu izveidošanās uz Romas ķeizaristes drupām līdz Kārļa monarchijas iziršanai; to es saucu par barbariskās Eiropas laikmetu. Otro posmu no 10. gadsimteņa līdz 13. gadsimteņa beigām, no tā saucamās Karoliešu renesanses līdz krusta karu beigām, es apzīmēju par baznīcas kultūras laikmetu. Trešo posmu no 13. gadsimteņa līdz 16. gadsimteņa trīsdesmitajiem gadiem par pilsētas kultūras laikmetu. Ceturto, no 16. gadsimteņa vidus līdz lielajai franču revolūcijai — par muižniecības un monarchijas kultūras laikmetu. Piekto posmu, sākot ar 1789. gada franču revolūciju līdz mūsu dienām — par buržuāzisko kultūru (precīzāki būtu to dēvēt par neoburžuāzisko), jeb citādi par demokrātisko kultūru.

Es vēl reiz atgādinu, ka chronoloģiskos datus nevajaga ņemt burtiskā nozīmē; tie noteic robežas tikai aptuvumis. Piemēram, barbarisko laikmetu var noslēgt ar Kārļa imperijas nodibināšanu, bet var pagarināt to līdz 10. gadsimteņa beigām, ietverot vēl ļoti primitīvos Saksijas Otonus. Baznīcas kultūras laikmetu var iesākt ar Kārļa kronēšanu Romā 800. gadā, bet var attiecināt tās īsto stipro iespaidu uz kliniešu-mūku darbības sākumu ap 1000. gadu. Savukārt baznīcas kultūras iedarbība nemaz neapstājās līdz ar krusta karu izbeigšanos 1270. gadā, bet tās vietā nākušās pilsētu kultūras ietekme iesākās agrāk par šo gadu, un ja patik, pilsētu dzīves uzplaukumu var datēt ar 1176. gadu, ar kauju pie Lenjano, kurā Milanas tirgotāji, amatnieki un strādnieki galīgi sakāva spīdošā Fridricha Barbarosas bruņiniekus.

Tāpat atgādināšu, ka arī manis ieteiktie apzīmējumi nemaz nav jāsaprot stingrā nozīmē. Tie tikai norāda, kāds elements dominēja sabiedrībā, kāds bija vadītāja spēks un kāds valdīja pasaules uzskats. Piemēram, monarchija pastāvēja arī pirmajā, otrajā un trešajā periodā, bet tikai ceturtajā tā ieņēma noteicēja stā-

vokli kultūras dzīvē. Tālāk — otrā laikmeta kristniecības askētiskie principi pārgāja trešajā, pilsētas kultūras periodā (lai tikai atceramies ubagotāju ordeņu, franciskāņu un dominikāņu, nozīmi), bet pasaules uzskats pilsētas kultūras laikmetā jau citāds, tur pārsvarā laicīgie principi, valda cits sociāls slānis. Var vēl tālāk izsekot askētiskās idejas ietekmei, par cik tā izpaužas kalvinismā, puritānismā un kvēķeņu mācībā, aizķerot arī 16., 17. un pat 18. gadsimteni. Bet jo vairāk askētisms attālinās no sava avota, no centrālās agrās krustniecības baznīcas, kurā tas ietilpa organiski, jo vairāk tas zaudē savu sākotnējo nozīmi. Un tieši puritāņu aprindās tas sajaucas ar jaunām kapitālisma laikmeta ieskaņām, ar tiekšanos daudz nopelnīt, sakrāt naudu, slēgt banku darījumus un tā tālāk.

Tagad dažas piezīmes par atsevišķiem periodiem. Tie ir tikai uzmetumi, ļoti vispārīgi, lai izvirzītu dažus raksturīgus momentus.

P i r m a j ā, barbarisma laikmetā, 6., 7., 8. un 9. gadsimtenī Rietumu un Viduseiropa kultūras ziņā tālu palikusi pakaļ Austrumiem, Bizantijai, arābiem, turklāt visās kultūras nozarēs — zemkopības un rūpniecības teknikā, zinātnē un mākslā, valsts iekārtā, administrācijā, financēs. Lai kā centās vācu vēsturnieki apgaismot Meroviešu laikmeta politiskos iestādījumus, tomēr visas viņu pūles jāatzīst par pilnīgi neauglīgām: te nav nedz noteiktu formu, nedz skaidras juridiskas apziņas. Tikumos, ģimenes un sabiedrības uzbūvē valda anarchija; vienīgā kultūrālā organizācija, kristīgā baznīca, kas bija novērsusies no antikās pasaules, pati bija barbarizējusies un bija bezspēcīga valdīt pār barbarisko masu. Nevar aizmirst pārsteidzošas sabiedrības sabrukuma ainas, ko mums tēlo Tūras Gregorijs, pārsteidz arī primitīvā ticība, kas atspoguļojas viņa svēto dzīves aprakstos.

Tagad piegriezīsimies o t r ā m laikmetam. Tikai kopš 11. gadsimtenā, kad sāk darboties lielie klinieši ar pāvestu Gregoriju VII priekšgalā, var runāt par Eiropas organizāciju materiālā un garīgā nozīmē. Ieskatīsimies mazliet tuvāk pasaules uzskata pamatprincipos, ko sludina baznīca, un ko viņa cenšas realizēt dzīvē, pārvaldīdama laicīgo sabiedrību. Baznīca nemaz negrib iedvest cilvēkiem tieksmi pēc laimes un labklājības. Otrādi, viņai tuvas ciešanas un skumjas. Viņas ideāls privātā un sabiedriskā dzīvē — pašaieliedzība, cenšanās palīdzēt savam tuvākajam. Ģimenes dzīves pamatiem jābūt stingriem, bet vēl augstāk liekams cēlibāts, kas saistīts ar miesas nomērdēšanu. No dzīves jāizmet greznība, prieks un uzjautrinājumi, lai paliek tikai tas, kas vajadzīgs dzīvības uzturēšanai. Nabadzība ir ideālais stāvoklis, nabags ir sevišķi tīkams Dievam. Nabadzība pati par sevi ir tuvošanās svētumam, bagātība jau pati par sevi ir grēks, kārdinājums, ko var izpirkt tikai

nododot visu atlikumu baznīcai, šai visas cilvēces komūnai. Augstprātība, lepība, varas un mantas kāre, superbia, avaritia — ir lielākais grēks, kam nav piedošanas. Ļoti raksturīgi, ka baznīca aizliedz ņemt procentus, citiem vārdiem, noliedz kapitāla tiesības. Baznīca vispārīgi ļoti atturīga pret privātīpašuma principu: tās ideāls — k o m ū n i s m s, kad cilvēkiem pieder vienādas tiesības izmantot kopējā darba augļus. Baznīcas kultūras laikmetā liela sabiedrības daļa piekopj komunistisku dzīves veidu: tā iekārtota dzīve doma kapitulos, klosteros un bruņnieku ordeņos.

Valsts tiek uzskatīta par zemāku pārvaldes formu; ideālā iekārta — teokratija, kaut kas līdzīgs Platona attēlotajai filosofu-askētu kundzībai. Baznīca neatzīst nedz kārtu, nedz privilēģiju. Viņa iedala sabiedrību trijās profesijās — oratores, bellatores, laboratores, no kurām katrai jāstrādā pārējo labā.

Lai cik spēcīgas bija konservatīvās tendences baznīcas dzīvē un teorijās, tomēr nevar runāt par pilnīgu sastingumu baznīcas kultūras laikmetā. Piemēram, var atzīmēt apbrīnojamu apvērsumu 11. gadsimteņa liberālo baznīcas darbinieku kliniešu pasaules uzskatā un politikā. Sākumā viņi uzstājas kā pācīfisma atbalstītāji un sludina mūžīgo mieru; bet 11. gadsimteņa otrā pusē klinieši savu enerģiskāko pārstāvju vadībā sāk sludināt reliģijas karu, stājas krusta karu kustības priekšgalā. Var atzīmēt vēl vienu interesantu pārmaiņu; pirmajos gadsimteņos baznīca skatījās vienaldzīgi uz vergu turēšanu un verdzību; bet 12. gadsimtenī tā piegriežas atsavināšanas idejām un dedzīgi uzstājas kā verdzības apkarotāja.

Pāreju pie trešā laikmeta. Vispirms man jāsaka daži vārdi, lai attaisnotu pašu nosaukumu: „pilsētas kultūras laikmets“. Kādēļ es iedrošinos dot tādu nosaukumu laika spridim no 13. līdz 16. gadsimtenim? Kāda nozīme bija pilsētām šai laikā? Kādu vietu tās ieņēma politikā, sabiedriskā attīstībā, saimniecībā un garīgā dzīvē?

Pirmās pilsētnieku uzstāšanās liecina par viņu pārgalvīgo drosmi un neatlaidību cīņā, par viņu brīvības mīlestību: atcerieties komūnālās revolūcijas 12. gadsimtenī Ziemeļfrancijā, lombardiešu, it sevišķi Milānas cīņu pret Barbarosu. Bet te jau pašā sākumā atklājās galvenais pilsētu dzīves veida un pilsoņu rakstura trūkums. Pilsētas uzstājas katra par sevi, savstarpējā sacensība nomāc interešu vienības apziņu. Līgas, pilsētu savienības ātri izjūk, ķildas izvērsas nesamierināmā naidā (kā klasisks piemērs noder mūžīgais naid starp Venēciju un Dženovu). Šāda šķelšanās bija par iemeslu tam, ka nevienā zemē pilsētas nevarēja kļūt politikā par noteicēju spēku, kas apvienotu tautu vienā valsts veselā. Itālijā pilsētu uzplaukums tikai veicināja zemes saskal-

dišanos. Ziemeļvācijā Hanzas savienība neko nelzdarija zemes nacionālai nostiprināšanai. Arī pašai Hanzai bija jākapitulē, tikko pie Baltijas un Ziemeļu jūras parādījās jaunas spēcīgas valstis — Anglija, Maskava, Dānija un Zviedrija.

Augstākās sabiedrības slāņi, monarchija līdz ar galmu, garīdzniecību un muižniecību, raudzījās uz pilsoņiem kā uz zemu nicināmu pūli, bet tie nēprata apvienoties ar citu, tikpat nievātu tautas grupu, ar zemniekiem. Šai ziņā ļoti raksturīga Parīzes buržuāzijas neveiksme 1358. gadā pēc nelaimīgas cīņas pie Puatjē, kad Parīzes tirgotāju vecākais, Etjens Marseļš, nepaguva vai arī nevarēja apvienoties ar žakeriju. Šai sakarā atzīmēšu, ka 14. un 15. gadsimtenis bija laikmets, kad notika lieli zemnieku nemieri: bez žakerijas atgādināšu vēl igauņu sacelšanos 1343. gadā, Uota Teilora dumpi Anglijā 1381. gadā, husītu-taborītu kustību Bohēmijā, sākot ar 1419. gadu. Gadusimteni no 14. vidus līdz 15. vidum var dēvēt par neveiksmīgas demokrātijas laikmetu (ja neņemam vērā vienīgo panākumu — Šveices kalniešu atsvabīnāšanos). Tagad es minu šos notikumus sakarā ar apstākli, ka pilsētu uzplaukums neveicināja zemnieku atbrīvošanu. Pilsoņu literatūrā ieviešas nicinoša izturēšanās pret lauciniekiem: birģera acis zemnieks, Bauer, ir lempis, Tölpel.

Lai noslēgtu pilsētu politisko raksturojumu, aizrādišu vēl uz to, ka arī viņu iekšējā dzīvē novērojama ļoti stipra individuālisma attīstība, interešu dažādība un šķiru cīņa, kas izpaužas ļoti radikālas formās. Ziemeļitalijā un Flandrijā, divās zemēs, kur agrāk nekā citur izveidojās lieli tirdzniecības un rūpniecības centri, 14. gadsimtenī plosās nikna sociāla cīņa. Sadurās divas galējības; no vienas puses turīgākie tirgotāji un bankieri, no otras — proletāriāts, skrandaiņi un lupataiņi (Milanā pātarija, Florencē čompi). Atcerieties drausmīgus cilvēku slepkavošanas skatus Flandrijā, 1343. gadā, un čompu sacelšanos Florencē 1383. gadā.

Visi šie fakti ļoti spilgti, bet tie visi noderētu kā viela negatīvam spriedumam par pilsētām: milzīga enerģija, kas izsīkst neauglīgās sadursmēs. Bet kādus pozitīvus datus es varētu minēt, lai attaisnotu pilsētas kultūras laikmeta nosaukumu? — Vispirms es aizrādišu uz to, ka 13., 14. un 15. gadsimtenis bija laiks, kad plaši attīstījās starptautiskā tirdzniecība, it sevišķi uz jūras, divās ziemeļu jūrās un Vidusjūrā, bet arī uz sauszemes, lai gan trūkst jebkādi satiksmes ceļi. Lai minētu kaut pāris raksturīgu faktu, es aizrādišu, ka Austrumbaltija saņēma sāli no Francijas un Portugales; no Rēveles un Rīgas, kur sāls krāva pienāca pa jūru, to nosūtīja tālāk uz Novgorodu un Smolensku. Dženovieši ved austrumu preces, persiešu grīdsegas, Buchāras zīda audumus, smaržas, garšvielas, dārgakmeņus no Krimas caur Krakovu un Lvovu

uz Nīderlandi. Simtgadu kara laikā Franciju apgādā ar labību Austrumprūsija un tā tālāk. Visa šī tirdzniecība atrodas pilsētu un pilsētu savienību rokās. Valstis netirgojas savā starpā.

Tāds pats starptautisks raksturs piemīt pilsētas rūpniecības ražojumu izplatīšanai: visā Eiropā sastopama flāmu vadmala un Florences zīda audumi. Un atkal valstis nepiedalās šai apmaiņā, politiskā vara to neatbalsta, bet arī nekavē. Tomēr pilsētas, kur koncentrējas visa tirdzniecība, rūpniecība un naudas kapitāls, noder kā galvenais strīdus priekšmets starp valstīm. Simtgadu karš starp Angliju un Franciju uzliesmoja industriālās Flandrijas dēļ. Savukārt bez kapitāla palīdzības, kas koncentrējās pilsētās, valdnieki bija bezspēcīgi savā ārējā politikā un nevarēja karot. Eduards Trešais bija pilnīgi atkarīgs no Lombardijas bankiešiem. Visā Eiropā bija sastopamas slavenās Florencē kaltās zelta monētas (florīni).

Visās Eiropas sabiedrības aprindās izplatās pilsoņu gaume un paradumi, pilsētu patriciju apģērbs, kas paši ir modes noteicēji, pilsētu meistaru mākslas tehnika; piemēram, gotiskās baznīcas un rātsnami ļoti cieši saistīti ar pilsētas dzīvi. Pilsētā pirmoreiz parādās skolas ar sistēmātisku augstāku un vidēju izglītību. Pilsētnieki izstrādā pašpārvaldes formas, pilsētu konstitūcijas ar apbrīnojami sarežģītu un smalku struktūru; birģeri ļoti augsti vērtē personīgo neatkarību un domāšanas brīvību, viņi ļoti lepnī, ka viņu sienās atrod patvērumu zemnieki, kas meklē glābiņu no kungu tirannijas.

Pretstatā baznīcas kultūrai, pilsētas kultūrai s v e ē s un naidīgs askētisms un komūnisms. Pilsētas tirdzniecība un amatniecība izveido individuālistiskas formas, pieradina cilvēkus pie taupiņas un veiklības; parādās jauna zinātne — grāmatvedība. Pilsētnieku aprindās ļoti augsti vērtē privātīpašumu, naudas kapitālu. Te parādās mācība par procentu likumīgumu, ko vienmēr noliedza baznīca, bet līdz ar to parādās arī ļaunprātīga procentu pieprasīšana — augļošana. Cik liela bija pārmaiņa pilsētnieku uzskatos par bagātības iegūšanu, to raksturo šāda paralēle. Lielākā autoritāte baznīcas zinātnē, vecā pasaules uzskata teorētiķis Akvīnas Toms, mācīja, ka ikvienam jābūt apmierinātam ar uzturu, kas nepieciešams viņa sabiedriskajam stāvoklim, un nav jātiecas pēc kaut kā vairāka par nepieciešamo. Un lūk, kāda raksturīga saruna ar Jēkabu Fuggeru, Eiropas pirmo miljonāru, kas uzaudzis pilsētas kultūras ietekmē. Fuggera znots reiz teicis vecajam: „tagad, kad tu pēc lielām pūlēm esi sakrājis sev milzīgas bagātības, tu vari aiziet mierīgi atpūtā.” Bet Fuggers viņam atbildējis: „nē, manas domas gluži citādas, kamēr varu, es gribētu vēl pastādāt, lai kaut ko nopelnītu.”

Pilsoņiem piemīt cietsirdība, praktiskums, skepticisms un zob-
galība; viņu literātūru raksturo realistiskas noveles un satīras.
Pilsētās ļaudis mazāk rūpējas par sagatavošanos nākamai viņpa-
saules dzīvei, bet vairāk domā par istās šīs pasaules dzīves izdai-
lošanu. Cik raksturīgi mākslas amatniecības ražojumi, glītas rotas
lietīņas!

Ceturrtā perioda raksturošanai es teikšu nedaudz, vienīgi,
lai paskaidrotu doto apzīmējumu — muižniecības un mo-
narchijas laikmets. Illūstrācijai ņemšu Francijas vēsturi.
15. gadsimta otrā pusē monarchija mēģina atbalstīties uz bur-
žuāziju: par to visskaidrāk liecina politika, pie kādas pieturējās
tiranns-vienģuļnieks Luijs XI (1461—1483), skops un apdomīgs
veikalnieks, pilns rūpnieciskās uzņēmības. Bet 16. gadsimta
pirmajā pusē, sākot ar Fransuā Pirmo, ķēniņa vara uzsāk citu so-
ciālas politikas ceļu, tuvina sev spīdošo aristokratiju, dibina greznu
galmu, kur dzīve norit svinīgās pieņemšanās, izpriecās un tā tālāk.
Ķēniņš ir lepns, ka savā valstī viņš var sevi dēvēt par pirmo
muižnieku.

Muižniecība ir visai īpatnēja Eiropas kultūras parādība. Vēl-
reiz atkārtoju. Muižniecība nav saistīta ar Vidus laikiem, ar feodā-
lismu, ar krusta karotājiem un tā tālāk. Viņa piesavinās tikai
Vidus laiku bruņniecības dekoratīvo pusi — ģerboņus, titulus. Gal-
venais juridiskais muižniecības pamats — privātipašuma
institūts, ko feodālisms nepazīst, varētu pat teikt, kas ir pretstatā
ar to. Tas ir jauns institūts; par cik tas balstās uz kapitālu un
attaisno sevi ar romiešu tiesību paragrafiem, muižniecība to pata-
pinājusi no industriālās veikalneciskās buržuāzijas (mūsu vēsturē
kā brīnišķīga illūstrācija noder muižnieku kōdifikātors Hilchens —
pilsētas intelligences pārstāvis). Bet, piesavinādamās privātipa-
šuma tiesības, muižniecība izvairās no pūlēm iegūt īpašumu sistē-
matiskā, godīgā un neatlaidīgā darbā, tomēr nenicinādama augļo-
šanu. Muižniecība cenšas nodrošināt sev jauniegūto bagātību ar
privilēģiju, valdnieka žēlastību; privilēģija var būt arī uz-
spiesta monarcham ar muižnieciska parlamenta jeb saeimas lē-
mumu. Tādā pašā ceļā viņa nodrošina sev kalpotājus un strād-
niekus: muižnieku nodibinātā dzimtbūšana kļūst par viņas
svarīgāko privilēģiju. Izveidodama un izmantodama dzimtbūšanu,
muižniecība apgāž tikumiskos un juridiskos principus, ko atzina
baznīcas un pilsētas kultūras laikmetā, un atgriežas pie antikās
verdžības.

Ja dzīves veidu baznīcas kultūras laikmetā var dēvēt par askē-
tisku komūnismu, bet pilsētas kultūras laikmeta dzīves veidu par
darba individuālismu, tad muižnieku sociālo eksistenci varētu
dēvēt par parazitisku, ja patik, par līdzīgu antīko vergu tu-

rētāju dzīves veidam. Tādā pašā parazitiskā formā izvēršas arī monarchija, kas stājas kārtu valsts priekšgalā (atgādināšu, ka baznīcas kultūras laikmeta sabiedrība nepazīna nedz kārtu, nedz privilēģiju; tā sadalījās pēc profesijām dievlūdžējos, karotājos un strādniekos. Sakšu spoguļa komentātors vēl 14. gadsimtenī apgalvo, ka visi trīs nodarbošanās veidi Dieva priekšā ir līdzvērtīgi).

17. gadsimtenī Francijā monarchija monopolizē kultūras iestādījumus; ļoti raksturīgi apzīmējumi: ķēniņa akadēmija, ķēniņa opera, ķēniņa manufaktūra; zinātnes un mākslas augstākais uzdevums — kalpot monarchijas un galma cildināšanai. Ķēniņa galma locekļi, muižnieku pils iemītnieki, kas brīvi no nodokļiem un klausībām, ir patērētāji, kas nepiedalās valsts ražošanas darbā: rūpnieciskie aprēķini nav muižnieka cienīgi; viņa lepnums — prasmē nodzīvot savu mantu. Visi pārējie iedzīvotāji, zemnieki, tirgotāji, rūpnieki un strādnieki, kas visi apvienoti trešā kārtā, strādā divkārti: lai nodrošinātu savu eksistenci un lai nomaksātu sabiedrības augstāko slāņu izdevumus. Kolbērs kā ķēniņa nama uzraugs, majordoms, pārvalda abas puses: regulē vienas daļas darbu un peļņu un apgādā ar nacionālās rūpniecības ražojumiem otru. Šādam sabiedrības dalījumam ļoti labi noder formula, ko izvirzīja pirmsrevolūcijas publicistika: oisifs et travailleurs, bezdarbji un darba darītāji. Lūk, valsts un sociālā iekārta, ko apzīmē ar terminu ancien régime, vecā iekārta. Voltēra skolnieki domāja, ka tā cēlusies „Vidus laikos“. Tagad mēs skaidri saskatām kļūdu viņu vēsturiskajā izskaidrojumā. Vecais režīms nav nekas cits, kā parazitiska muižniecības un monarchijas sabiedrības un valsts iekārta; tā izveidojās 16. gadsimtenī, ziedu laikus sasniedza 17. un sāka panīkt 18. gadsimtenī.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308073063

80. MAR 1936